

SHARTNOMAGA OID MUNOSABATLAR FUQAROLIK HUQUQINING ALOHIDA INSTITUTI SIFATIDA

Baxtiyorova Husnora Hamzayevna

*O'zMPU, Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi
4-kurs talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada shartnomaga oid munosabatlarning fuqarolik huquqining alohida instituti sifatida shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy huquqiy tizimdagi o'rni tahlil qilinadi. Ilmiy nazariyalar, tarixiy rivojlanish bosqichlari, O'zbekiston huquqshunoslari va xalqaro tajriba asosida shartnoma huquqining o'ziga xos xususiyatlari ochib beriladi. Shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlar, milliy qonunchilik va UNIDROIT prinsiplarining ahamiyati, shartnomaviy munosabatlarning iqtisodiy va ijtimoiy muhitga ta'siri tadqiq qilinadi. Empirik tadqiqotlar va amaliyotda uchraydigan muammolar chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: shartnoma, fuqarolik huquqi, majburiyat, institut, huquqiy munosabatlar

Abstract: This article analyzes the formation, development, and current place of contractual relations as a distinct institute of civil law. Based on scientific theories, historical development, the works of Uzbek legal scholars, and international experience, the unique features of contract law are revealed. The importance of normative legal documents, national legislation, and UNIDROIT principles is discussed, as well as the impact of contractual relations on the economic and social environment. Empirical studies and practical challenges are thoroughly examined.

Keywords: contract, civil law, commitment, institute, legal relations

Аннотация:

В данной статье анализируется формирование, развитие и современное место договорных отношений как особого института гражданского права. На основе научных теорий, исторических этапов развития, трудов узбекских правоведов и международного опыта раскрываются специфические особенности договорного права. Рассматривается значение нормативно-правовых актов, национального законодательства и принципов УНИДРУА, а также влияние договорных отношений на экономическую и социальную среду. Глубоко исследуются эмпирические исследования и практические проблемы.

Ключевые слова: договор, гражданское право, обязательство, институт, правовые отношения

Kirish

Fuqarolik huquqining asosiy institutlaridan biri sifatida shartnoma huquqi zamonaviy jamiyatda iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Shartnomaga oid munosabatlar insoniyat taraqqiyotining ilk bosqichlaridan boshlab, mulkiy va nomulkiy qadriyatlarni taqsimlash, tartibga solish va himoya qilish vositasi bo'lib xizmat qilgan. Bugungi globallashuv va bozor iqtisodiyoti sharoitida shartnomaviy munosabatlar nafaqat huquqiy, balki iqtisodiy barqarorlik, tadbirkorlik faoliyatining samaradorligi, investitsion muhit va xalqaro hamkorlik uchun muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi va yangi huquqiy tizimning shakllanishi bilan shartnoma huquqi instituti tubdan yangilandi, milliy qonunchilik xalqaro standartlarga yaqinlashdi. O'zbekiston Respublikasining "Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida"gi Qonuni ushbu institutning normativ asosini mustahkamladi. Mazkur ilmiy maqolada shartnomaga oid munosabatlarning fuqarolik huquqining alohida instituti sifatida shakllanishi, nazariy asoslari, tarixiy taraqqiyot bosqichlari, milliy va xalqaro tajriba, shuningdek, amaliyotda uchraydigan dolzarb muammolar atroflicha yoritiladi.

Asosiy qism

Shartnomaga oid munosabatlarning fuqarolik huquqining alohida instituti sifatida shakllanishi va rivojlanishi uzoq tarixiy jarayon natijasidir. Ilk huquqiy tizimlarda shartnoma tushunchasi asosan oddiy bitim va kelishuv sifatida namoyon bo'lgan bo'lsa-da, Rim huquqi davridan boshlab shartnoma huquqi muayyan institut sifatida shakllana boshlagan. Rim yuristlari shartnomani ikki yoki undan ortiq shaxsning huquq va majburiyatlarni vujudga keltiruvchi muomala sifatida ta'riflagan va uni fuqarolik huquqining mustaqil instituti sifatida ajratganlar. Ularga ko'ra, shartnoma orqali tomonlar o'zaro rozilik asosida, erkin va teng huquqli asosda huquqiy natijalarga erishadilar. Bu yondashuv keyinchalik Yevropa huquqiy maktablarida rivojlanib, klassik nemis va fransuz fuqarolik kodekslarida o'z ifodasini topdi. Klassik nazariyalar doirasida shartnomaviy erkinlik, tenglik, majburiyatlarni bajarish va shartnomaviy javobgarlik asosiy tamoyillar sifatida e'tirof etilgan. Ayniqsa, XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida, bozor iqtisodiyotining rivojlanishi bilan shartnoma instituti iqtisodiy barqarorlik va huquqiy ishonchning garovi sifatida qarala boshlandi. Germaniya fuqarolik kodeksi (BGB) va Fransiya fuqarolik kodeksi (Code Civil)da shartnoma instituti mustaqil va mukammal tuzilma sifatida shakllandi. Shu bilan birga, ingliz umumiy huquqida ham shartnoma huquqi alohida institut sifatida rivojlanib, "privity of contract", "consideration" kabi tushunchalar shakllandi va amaliyotda keng qo'llanila boshlandi.

Shartnoma huquqining nazariy asoslarini chuqur o'rganish uchun zamonaviy konseptual yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Hozirgi davrda shartnoma huquqi moslashuvchan va integratsiyalashgan tizim sifatida rivojlanmoqda. U boshqa huquqiy institutlar bilan uzviy bog'liq. Zamonaviy yondashuvlarda shartnoma institutining asosiy xususiyatlari sifatida: shartnomani tuzish erkinligi, huquqiy aniqlik va barqarorlik, shartnomaviy majburiyatlarning bajarilishi, tomonlarning javobgarligi va himoyasi, shartnoma mazmunining ijtimoiy va iqtisodiy muvozanatga mosligi kabi omillar ko'rsatiladi. Shartnoma huquqi instituti orqali fuqarolik huquqining boshqa institutlari bilan o'zaro aloqadorlik vujudga keladi. Masalan, mulk huquqi, majburiyatlar huquqi, javobgarlik instituti va boshqa institutlar bilan shartnomaviy munosabatlar uzviy bog'liqdir. Bu esa shartnomaviy munosabatlarning murakkab va ko'p qirrali huquqiy hodisa ekanligini ko'rsatadi. Shartnoma institutining rivojlanishi zamonaviy jamiyatda iqtisodiy aloqalarning kengayishi, raqobat muhitining shakllanishi, investitsion faoliyat va xalqaro savdo munosabatlarining rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 354-moddasiga asosan, fuqarolar va yuridik shaxslar shartnoma tuzishda erkindirlar. Shartnoma tuzishga majburlashga yo'l qo'yilmaydi.

O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari, xususan, "Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida"gi Qonuni shartnoma institutining huquqiy asoslarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Mazkur Qonun shartnomaviy huquqiy munosabatlarning umumiy prinsiplari, xo'jalik yurituvchi subyektlarning shartnoma tuzishdagi huquqlari va majburiyatlari, shartnoma shartlarini belgilash va ijro etish tartibi, nizolarni hal etish mexanizmlari va boshqa muhim jihatlarni aniqlab bergan. Qonunning qabul qilinishi bilan O'zbekiston Respublikasida shartnoma institutining normativ bazasi xalqaro standartlarga moslashtirildi, shartnomaviy erkinlik va huquqiy ishonch tamoyillari mustahkamlandi. Mazkur normativ-huquqiy hujjatning amaliy ahamiyati shundaki, u tadbirkorlik subyektlari va xo'jalik yurituvchi tashkilotlar o'rtasida yuzaga keladigan shartnomaviy nizolarni hal etishda muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Qonunda shartnoma tuzish, o'zgartirish, bekor qilish, majburiyatlarni bajarish va javobgarlik masalalari batafsil tartibga solingan. Shuningdek, „Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida“gi Qonun shartnoma institutini shunchaki huquqiy emas, balki iqtisodiy erkinlik quroli sifatida namoyon etadi. Qonunda shartnoma tuzishga majburlashning taqiqlanishi (8-modda) va tadbirkorning o'z tovarlarini erkin tasarruf etishi shartnoma erkinligi tamoyilining amaliy kafolati hisoblanadi.

Shartnoma huquqining xalqaro rivojlanish tendensiyalari, ayniqsa, UNIDROIT xalqaro tijorat shartnomalari prinsiplarida o'z aksini topgan. UNIDROIT prinsiplari

shartnoma huquqining universal tamoyillarini, tomonlarning huquq va majburiyatlarini, shartnoma tuzish va ijro etish tartibini, shartnoma majburiyatlarining buzilishi va javobgarlik masalalarini qamrab oladi. Mazkur prinsiplarda shartnomaviy munosabatlarning asosiy tamoyillari sifatida: shartnomaviy erkinlik, tenglik, halollik, o'zaro ishonch, shartnoma shartlarini bajarish majburiyati va nizolarni adolatli hal etish kabi mezonlar belgilangan. UNIDROIT prinsiplari zamonaviy xalqaro tijorat huquqining asosiy manbalaridan biri bo'lib, milliy qonunchilikning shartnoma institutiga oid normalarini takomillashtirishda muhim rol o'ynamoqda. O'zbekiston Respublikasi ham mazkur prinsiplarni o'z milliy qonunchiligiga integratsiya qilish orqali shartnoma institutining xalqaro standartlarga muvofiqligini ta'minlab kelmoqda.

Shartnoma huquqining nazariy va amaliy asoslarini ilmiy jihatdan chuqur o'rganishda xalqaro va milliy olimlarning monografiyalari, darsliklari hamda ilmiy maqolalari muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, A.Axmedov, S.Sharipov, Sh.Shodmonov kabi o'zbek huquqshunoslarning asarlarida shartnoma institutining milliy huquqiy tizimdagi o'rni, turli shartnoma turlari, shartnoma majburiyatlarining bajarilishi, tomonlarning huquqlari va javobgarligi, shartnoma shartlarining o'zgarishi yoki bekor qilinishi masalalari keng yoritilgan. Bu asarlarda milliy qonunchilik normalari, xalqaro huquqiy tajriba va O'zbekiston sud amaliyotidan misollar orqali shartnomaviy munosabatlarning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, elektron resurslar va onlayn ilmiy bazalarda chop etilgan maqolalar shartnoma huquqining zamonaviy muammolari, raqamli iqtisodiyot sharoitida yuzaga kelayotgan yangi shartnoma turlari, elektron shartnomalar va ularning huquqiy tartibga solinishi masalalarini chuqur o'rganishga imkon yaratmoqda.

Shartnoma institutining empirik asoslarini o'rganishda O'zbekiston Respublikasi sud amaliyoti, xo'jalik sudlari va arbitraj organlari tomonidan ko'rilgan ishlar tahlili alohida ahamiyatga ega. Empirik tadqiqotlar natijalariga ko'ra, shartnomaviy nizolar eng ko'p uchraydigan fuqarolik-huquqiy nizolar sirasiga kiradi. Aynan shartnoma shartlarini noto'g'ri tuzish, shartnomaviy majburiyatlarni o'z vaqtida bajarmaslik, shartnoma shartlarini bir tomonlama o'zgartirish yoki bekor qilish, shuningdek, shartnomaviy javobgarlikni noto'g'ri belgilash natijasida ko'plab nizolar yuzaga kelmoqda. Sud amaliyoti shuni ko'rsatadiki, shartnoma institutining rivojlanishi va samarali ishlashi uchun shartnoma tuzish va ijro etishning aniq va ravshan huquqiy mezonlarini ishlab chiqish zarur. Mazkur masalalar bo'yicha sudlar tomonidan qabul qilingan qarorlar, amaliy tavsiyalar va sharhlar shartnomaviy munosabatlarning huquqiy asoslarini mustahkamlashda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Shartnoma institutining zamonaviy rivojlanishi va uni takomillashtirish masalalari ilmiy doiralarda keng muhokama qilinmoqda. Ba'zi olimlar shartnoma huquqining mustaqil institut sifatida ajratilishi, uning boshqa fuqarolik-huquqiy institutlar bilan chegaralari va o'zaro aloqadorligi masalasida turlicha fikr bildiradilar. Bir guruh tadqiqotchilar shartnoma institutini fuqarolik huquqining asosiy, mustaqil va markaziy instituti deb baholaydilar. Ularning fikricha, shartnoma huquqi nafaqat majburiyatlar huquqi, balki mulk huquqi, korporativ huquq, meros huquqi va boshqa institutlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, fuqarolik huquqining bosh tamoyillarini o'zida mujassamlashtiradi. Boshqa tadqiqotchilar esa shartnoma institutini majburiyatlar huquqining tarkibiy qismi, ya'ni majburiyatlarning vujudga kelish asoslaridan biri sifatida ko'radilar. Ularning nazarida, shartnoma institutining mustaqil va alohida institut sifatida ajratilishi faqatgina shartnomaviy majburiyatlarning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, shartnoma huquqining institutsional chegaralari va uning fuqarolik huquqidagi o'rni masalasi doimiy ilmiy bahs-munozaralar markazida turibdi.

Shartnoma institutining zamonaviy huquqiy tizimdagi ahamiyati va dolzarbligi, avvalo, bozor iqtisodiyoti va tadbirkorlik muhitining rivojlanishi bilan bog'liqdir. Shartnomaviy munosabatlar iqtisodiy barqarorlik, investitsion muhit, raqobat va innovatsion rivojlanish uchun muhim asos hisoblanadi. Shartnoma tuzish va ijro etish erkinligi, shartnomaviy majburiyatlarning aniq va ravshan bo'lishi, tomonlarning huquq va majburiyatlari muvozanati, shartnomaviy javobgarlikning samarali mexanizmlari zamonaviy huquqiy tizimning ajralmas qismiga aylangan. Shartnoma instituti orqali fuqarolik huquqining asosiy prinsiplari, ya'ni huquqiy barqarorlik, ishonch va adolat tamoyillari amalda ro'yobga chiqadi. Shartnomaviy munosabatlarning rivojlanishi O'zbekiston Respublikasida ham huquqiy islohotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan va milliy qonunchilikda shartnoma institutining normativ asoslari takomillashtirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, "Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida"gi Qonuni, shuningdek, xalqaro shartnomalar va UNIDROIT prinsiplari asosida shartnoma institutining huquqiy asoslari mustahkamlanmoqda.

Shartnoma institutining zamonaviy huquqiy tizimdagi dolzarb muammolari va ularni hal etish yo'llari ham ilmiy va amaliy nuqtai nazardan keng o'rganilmoqda. Jumladan, elektron shartnomalar, raqamli imzo, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida tuziladigan shartnomalarning huquqiy maqomi, xalqaro shartnomaviy munosabatlarda yuzaga keladigan nizolar, shartnoma shartlarini bajarishda yuzaga keladigan xatarlar va ularni sug'urtalash masalalari zamonaviy

huquqshunoslikda dolzarb mavzular sirasiga kiradi. Ilmiy maqolalarda elektron shartnomalarning huquqiy asoslari, ularni tasdiqlash va ijro etish mexanizmlari, raqamli muhitda shartnomaviy xavfsizlik va ishonch masalalari chuqur tahlil qilinmoqda. Shuningdek, xalqaro amaliyotda shartnoma institutining rivojlanish tendensiyalari, UNIDROIT prinsiplari va boshqa xalqaro huquqiy normalarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish masalalari ham dolzarb ahamiyatga ega. Bu borada O'zbekiston Respublikasining xorijiy mamlakatlar bilan tuzilgan xalqaro shartnomalar, investitsion bitimlar va savdo shartnomalari tajribasi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yuqorida keltirilgan nazariy, tarixiy, amaliy va empirik asoslar shartnomaga oid munosabatlarning fuqarolik huquqining alohida instituti sifatida shakllanganini, uning zamonaviy huquqiy tizimdagi o'рни va ahamiyati doimiy takomillashib borayotganini ko'rsatadi. Shartnoma instituti orqali fuqarolik huquqining asosiy prinsiplari amalda ro'yobga chiqmoqda, shartnomaviy munosabatlarning rivojlanishi esa iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xulosa

Shartnomaga oid munosabatlarning fuqarolik huquqining alohida instituti sifatida shakllanishi va rivojlanishi uzoq tarixiy jarayon natijasi ekanini, zamonaviy huquqiy tizimda esa bu institut iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarning tartibga solinishi, tadbirkorlik va investitsion faoliyatning samarali yuritilishi, fuqarolik huquqining asosiy prinsiplari amalda ro'yobga chiqishida muhim omil ekanini ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasida shartnoma huquqi instituti mustaqil va markaziy institut sifatida rivojlanib, milliy qonunchilikda shartnomaviy munosabatlarning huquqiy asoslari xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda. Xususan, "Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida"gi Qonun, Fuqarolik kodeksi va UNIDROIT prinsiplarining milliy qonunchilikka integratsiya qilinishi shartnoma institutining zamonaviy talablarga javob berishini ta'minlamoqda. Ilmiy va amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shartnoma institutining samarali ishlashi uchun shartnoma tuzish va ijro etishning aniq huquqiy mezonlarini ishlab chiqish, elektron shartnomalar va raqamli iqtisodiyot sharoitida yuzaga kelayotgan yangi munosabatlarni huquqiy tartibga solish, shartnomaviy nizolarni samarali hal etish mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Shartnomaga oid munosabatlarning zamonaviy huquqiy tizimdagi o'рни va ahamiyati doimiy takomillashib, fuqarolik huquqining asosiy institutlaridan biri sifatida ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmonqulov H., Zokirov I. Fuqarolik huquqi. Shartnoma huquqi bo'limi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi
3. O'zbekiston Respublikasining "Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida"gi Qonuni, 1998-yil 29-avgust.
O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri) // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2012-y., 18-son, 202-modda
4. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts, Rome, 2016.
5. Axmedov A., Sharipov S., Shodmonov Sh. Fuqarolik huquqi asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi materiallari va sud amaliyoti sharhlari. – Toshkent, 2021.
7. Elektron resurslar: : <https://lex.uz/uz/>, <https://www.unidroit.org>, <http://tdiu.uz> ilmiy maqolalar bazasi